

ISTINA O JELENU

Gospođa Nadija Neporožnja jednom me zamolila: “Budi dobra, napiši za časopis ‘Nova Istra’ nešto o jelenu. O jelenu, Litvi i Tibetu”. To mi je zvučalo kao u bajci: “Idi ne znam kamo, donesi ne znam što”.

Ali u bajci je taj zadatak-nonsens ostvariv. Odlučila sam i ja pokušati.

Ustvari, kod kuće imam jelenju glavu koja bi mogla biti simbol ovog rada. Da, to je preparirana životinja i vrlo dobro znam da su svim ljudima, koji drže do sebe, mrske takve stvari koje odišu smrću i naftalinom. Međutim, moja preparirana životinja je posebna. Rogovi jelena urešeni su bijelim i plavim svilenim vrpčama koje su barokno svezane na čelu, na mjestu trećeg oka šepiri se duguljast komadić jantara, a vrat krase girlanda od suhog narančastog cvijeća i crvena ogrlica od staklenih bisera. Jelenja glava visi u hodniku na najvidljivijemu mjestu i svatko – tko god dolazi u goste – mora je zamijetiti. Međutim, jedni se prave da ne vide taj artefakt, drugi iz pristojnosti nastoje pokazati oduševljenje, dodajući da vole kič koji balansira na granici nadrealizma, a treći jasno i glasno pitaju što do vruga znači taj čudan objekt. Da, jelenja glava ima svoju povijest, kao možda i sam jelen koji je nekada trčao šumama i dolinama, dok ga na cesti Vilnius-Klaipėda nije oborio automobil noseći smrt.

Jelenu je glavu u moju kuću dovukao mladi tibetanski lama koji je pola godine u Litvi poučavao Buddhinu doktrinu. Tu prepariranu životinju vidio je u jednom kafiću u Nidi i bio je njome oduševljen više nego morem, dinama ili pingvinima iz “Muzeja mora” u Klaipėdi. Domaćin, kože preplanule od slanog morskog vjetra, dirnut entuzijazmom gosta iz dalekog Tibeta, dao mu je taj rogati interijerski ukras koji je visio iznad bara. I već nakon pola sata banalna preparirana životinja s ugaslim staklenim očima postala je pravi pravcati totem koji, kao i drugi magični simboli, može bilo koji trenutak oživjeti životom koji se ne pokorava ni vremenskim, ni prostornim, ni svakodnevnim zakonima. Vraćajući se natrag u Vilnius, lama je u automobilu sjedio zagrlivši svoju dragocjenost i oba su postala neobično slična, kao da se ljudska duša nekim čudom, poput eliksira iz posude u posudu, izlila u davno ubijenu životinju. Nekoliko mjeseci jelenja je glava stajala poduprta na oltaru Tibetanca, ukrašena, začarana i poštovana, ali, nažalost, kad se lama vraćao natrag u svoj samostan na Himalaji, graničari i carinici u zrakoplovnoj luci nisu propustili taj čudan litavski suvenir. Tako je jelen ostao kod mene.

Nastojim što prije objasniti da ljubav prema jelenjoj glavi nije bila samo neobičan istočnjački hir. Istina, moj prijatelj Tibetanac, kao i drugi žitelji Himalaje, još je očuvao onu osobinu koju je odrasli zapadnjački čovjek, pa tako i Litavac, izgubio, a to je da se nečemu

Jurga Ivanauskaitė

čudi kao dijete, da nešto želi s dječjom naivnošću; kada to dobije – da se raduje, a kada to izgubi – da se žalosti ne stideći se suza. Međutim, njemu, koga u njegovoj zemlji tituliraju “Rinpoche” ili “Dragocjeni”, jelenja glava nije bila potrebna za ostvarenje djetinjih, nego duhovnih ciljeva, iako se čini da u produhovljenomu čovjeku uvijek živi dijete. Daosisti čak imaju takvu tajnu alkemijsku praksu, nazvanu “unutarnji odgoj djeteta”, kada osoba koja započinje put spoznaje stječe u sebi plod koji dozrijeva, razvija se i konačno, kada čovjek dostigne vrhunac Mudrosti, rađa se materijaliziran u obliku “zlatnog djeteta”. Ali, sada se s daosistâ vraćam budistima.

Rinpoche kao da otkriva ono što bi trebao čuvati u dubokoj tajni; nehotice mi je odao da se s jelenjom glavom ponekad javlja njegovo glavno Meditativno božanstvo. Upravo sam spomenula “unutarnje dijete”, a Meditativno božanstvo je nešto kao unutarjni Bog – Učitelj – otac – majka – ljubavni partner (-ica), sve što ima oblik i što postoji bez njega, što se pojavljuje iz savršenog. Meditira u Praznini i ponovno se u savršenu Prazninu vraća. Meditativno božanstvo je kao sjena, uvijek i svugdje postojati s vjerom u Njega, dok na kraju čovjek koji je prošao dugačak duhovni Put i sam ne postane Njegova sjena. Tako i nisam saznala ime božanstva s jelenjom glavom, međutim, često sam ga vidala na sakralnim tibetanskim slikama – *thankama*, freskama na zidovima svetišta ili, za vrijeme praznika ritualnih redovničkih plesova, kako pocupkuje kao šaman, kako se vrti kao derviš. Možda je u tantristički prostor budizma ono dospjelo iz stare tibetanske religije *Bon*, a možda čak iz mongolskih pustinja, u kojima je u doba šamanizma Crveni Jelen bio poštovan kao mitski praotac svih Mongola. I danas u himalajskim samostanima, u misterijima, u kojima se prikazuje pretvaranje i promjena mikrokozmosa-makrokozmosa, preruseni ljudi s bijelim, žutim, crvenim jelenjim maskama slijede glumce koji utjelovljuju samog Buddhu ili najveće budističke svece – Padmu Sambhavu i Milarepa.

Jelen je jedan od najvažnijih simbola budizma, koji označuje intenzivnu duhovnu preobrazbu i unutarnju obnovu, čak i Prosvijećenost. Prije više od 2.500 godina, upravo u “Jelenjem šumarku” u predjelu Sarnatha, nedaleko od grada Benaresa, Buddha Sākyamuni održao je svoju prvu propovijed, nazvanu još i Prvim okretom Dharminog kruga. To se zbilo noću, za vrijeme punog mjeseca, u mjesecu *asāḍha* (lipanj-srpanj), a velikog Učitelja nisu slušala samo petorica učenika, već i jeleni s košutama. Od toga doba krovove budističkih svetišta u Indiji, Nepal i Tibetu krase reljefna kompozicija, u čijem je središtu krug koji simbolizira Učenje Buddhe, a sa svake strane – jelen i košuta, koji utjelovljuju učenike obaju spolova, smirene, čistoga srca i ugodna karaktera. Budizam oštro niječe bilo kakvu agresiju, silu, mržnju, otpor prema nasilju nasiljem. Možda su zbog toga rogovi ikonografskog budističkog jelena sasvim mali, jedva zamjetni. On se, kao ni sljedbenik budizma, nema protiv koga boriti, jer vanjskih neprijatelja nema, osim vlastitog *ega* koji je pritajen u njemu.

Ne samo u budističkoj nego i u kršćanskoj tradiciji, jeleni sudjeluju u mističnom obnavljanju i promjeni. U omiljenim srednjovjekovnim bestijarijima, u kojima je svaka životinja obdarena čudesnim svojstvima, a volja pripovjedača koji duboko vjeruju zadobiva još i tajanstveno religijsko značenje, jelen je često uspoređivan s apostolima, prorocima i svecima. U jednom bestijariju iz XIII. st. *Cervus* (jelen), nalazeći se između *Canisa* (pas) i *Cinnamologusa* (kinamologa, ptice koja gradi svoje gnijezdo od dragog kamenja), prikazan je kao tajanstveni simbol Davida, kralja Judeje i Izraela. Riječ je o tomu da su srednjovjekovni ljudi vjerovali kako jelen može usmrtniti otrovne zmije, jednako tako kao što je David u mladosti pobijedio diva Golijata. Legenda o jelenu koji iz

gnijezda izvlači zmaja što donosi smrt i smrska mu glavu, u srednji vijek dospjela je iz antičkog doba, u kojem je bila nadahnuto opisana u Oppianovoj “Kinegetici” (*Cinegetica*). U tekstu “Fiziolog” (*Physiologus*) iz XIII. st., jelen se uspoređuje čak i sa samim Kristom, koji je u pustinji svladao demona-napasnika, koji mu se pojavio u obliku zmaja. (Osim toga, vrug se kao golema crna zmija prikazao Isusu i u “skandaloznom” filmu Martina Scorsesea “Posljednje Kristovo iskušenje”.)

Jelenji pothvati prikazani u bestijarijima nipošto ne bi trebali izgledati kao izmišljeni, a njihovi autori kao naivni i neprosvijećeni. Tà u ono je vrijeme svemu bila pridavana primjesa čuda; ne zato što ljudi ne bi mogli prepoznati jedine “sankcionirane” realnosti koje ih okružuju, već zato što su upravo shvatili druge, odnosno dostigli su razinu koja prema shvaćanju današnjeg jednosmjernog razmišljanja više ne odgovara stvarnosti. Nažalost, ovo objašnjenje zvuči previše ozbiljno, zbog toga ću izravno ponoviti ono što sam upravo spomenula: ljudima koji uspijevaju biti djeca, svijet se otvara u čudesnim oblicima.

Jelen je bio vrlo omiljen ne samo u tekstovima bestijarija nego i u minijaturama, a jednako tako i u srednjovjekovnom slikarstvu, kiparstvu i goblenima. Na svetačkim slikama jelen, sklupčan poput vjerna psa, leži uz noge duboko zamišljenih ili u transcendenciju utonulih apostola. On udobno leži i na tibetanskim *thankama* pokraj meditirajućeg joge-pjesnika-mistika Milarepa. A na Cranachovu platnu jeleni velikih razgranatih rogova od ruba do ruba ispunjavaju lovne površine, koje se po svojoj ljepoti mogu usporediti s rajskim vrtovima. Autore metafizičkih, alkemijskih tekstova općinile su legende o tomu, da jelen, pojevši otrovnu zmiju, vraća svoju mladost i živi 800 godina, ili da se neprestano pomlađuje strpljivo ležeći na mravinjaku. Priče o tomu da jelen, nakon što se provalja po mravinjaku, kao i zmija, odbacuje staru kožu i dobiva novu, najvjerojatnije je potakla neosporna činjenica da ova životinja jednom, ili čak dvaput godišnje, mijenja svoje rogove. Zbog zadivljujuće sposobnosti da sačuva vječnu mladost, otmjeni rogonja velikih očiju preselio se čak i u ljubavnu liriku. U srednjovjekovnim osjećajnim tekstovima erotske književnosti jelen je, slično kao i mistični jednorog, svojim oblikom personificirao ne samo nevinost, čistoću, nego strast, muževnost, a i falos. U “Kiticama ljubavna bestijarija” on je opjevan na sljedeći način:

*Kada u dubini šume ostari jelen,
On ne žali za svojom starom kožom.
Zaželjevši svoju iznošenu kožu promijeniti,
Spreman je velike muke pretrpjeti.
Na mravinjak hrabro liježe životinja.
Vojske mrava žurno do njega dotrče
(Tim kukcima nije teško bolno ugrizati).
A jelen, čudesno se pomlađivši,
Trči u novoj koži,
Pomlađivši se za čitavih stotinu godina.*

Fantastična jelenska preobrazba postaje nadahnuti primjer za autora “Kitica ljubavnog bestijarija” i ovaj, od lijena cinika koji još nije okusio ljubavi, provaljavši se po “mravinjaku strasti”, odjednom postaje umiljati zaljubljenik nježne kože:

*Sudbinom milostivo sam osvjetljen.
 A jelen je jasni moj praoblik.
 Nisam volio, tuge okusio,
 Zaljubljenima zlobno sam se rugao.
 Ali ljubav lakomislenost oprostila nije,
 I tešku kaznu meni poslala je.
 Ja, grješnik, krvlju obilno zaliven
 Ležao sam na mravinjaku nesretne ljubavi,
 I bolno su me grizli strastveni mravi.
 Srca probodena ljubavnim žalcem umro sam.
 I rodio se opet kao novo biće, u syježoj koži.
 Sada sâm na sebe uopće ne sličim –
 Žarko ljubim u stvarnosti i čak i u snovima.
 Jurim nošen ljubavlju, pomladivši se za stotinu godina.*

Međutim, vrijeme je da se iz ljubavne lirike vratimo k ozbiljnijim stvarima. Riječ je o tibetanskoj medicini u kojoj važnost jelena nije čak ni upitna. U najslavnijem tibetanskom traktatu o medicini, “Plavi beril”, opisane su sve moguće sfere života. Neke stranice podsjećaju i na bestijarij, ali ne na europski, već na onaj kineski koji je tako volio citirati J. L. Borges. Prema mišljenju kineskog mudraca, životinje se dijele na četrnaest vrsta:

1) one koje pripadaju caru, 2) one koje pogoduju za balzamiranje, 3) pripitomljene, 4) mladunčad (ali ne sisavci), 5) sirene, 6) bajkovite, 7) pojedini psi, 8) uključene u ovu klasifikaciju, 9) one koje trče kao pomahnitale, 10) nebrojive, 11) naslikane najtanjim kistom od devine dlake, 12) druge, 13) na vazi osušena cvijeća, i 14) na one koje iz daleka sliče muhi. Zanimljivo, kakvim bićima bi mogao biti dodijeljen jelen? Onima koji iz daleka sliče muhi? Ili možda onima koji trče kao pomahnitali?

Tibetanska klasifikacija mnogo je jednostavnija i jelen u njoj zauzima svoje jasno mjesto. Prema Tibetancima, sve životinje, uključujući i ptice, dijele se u osam skupina: 1) one koje kopaju zemlju šapama da bi pronašle hranu, 2) one koje u potrazi za hranom razgrću zemlju kljunom, 3) divlje zvijeri (kojima pripada i jelen), 4) krupne divlje zvijeri, 5) grabežljive divlje zvijeri i ptice, obdarene snagom i spretnošću, 6) domaće životinje, 7) one koje prebivaju u jazbinama, i 8) stanovnike vlažnih mjesta. Međutim, nije najvažnije tko gdje živi, nego kako tko utječe na život čovjeka. U odjeljku “Dobri i loši znakovi” piše da je dobar znak ako liječnik koji žuri k bolesniku s lijeve strane ceste ugleda jelena ili začuje njegov glas. Nažalost, prolazak rogata stvora s liječnikove desne strane pretkazuje komplikacije pacijentove bolesti. Svaki liječnik trebao bi znati i to kako meso od koje životinje djeluje na bolesnika. Dakle, jelenje meso, kako se tvrdi u tekstovima tibetanske medicine, je “lagano i mlako” (to nisu svojstva njegova fizičkog tijela, već njegove energije), zato pomaže u slučajevima groznice. Kao usporedbu mogu dodati da “oštra, gorkasta” zečevina pogoduje liječenju želučanih bolesti i pomaže kod dijareje, ali “teško, hladno” meso jarca liječi od najstrašnijih bolesti – sifilisa, velikih boginja i teških opekline. Jelenje salo pogoduje djeci, starcima, kao i ljudima koji su obuzeti žalošću, koje muče brige, pate od nesanice ili su postali neplodni. Ekstrakt od jelenjih rogova ima toničko djelovanje, tu tajnu znade i čovjek sa zapada koji, iscrpljen ubrzanim, učestalim ritmom života, koristi pantokrin. A da ne govorim o aromatičnoj supstanciji koju izlučuju jelenje mošusne žlijezde! One su opjevane čak i u svetim

budističkim tekstovima! Slatkim, pohotnim, uzbuđujućim mošusnim ekstraktima odišu cijeli Egipat i Indija. Mošus je od davnina najpopularniji afrodisijak na svijetu, bez njega parfumerijska industrija ne može ni danas, ali samo nerazumnik, koji je u potpunosti izgubio osjećaj za romantiku, može tvrditi da su umjesto mošusnih supstancija plemenitih jelena danas za mirise dovoljne i supstancije mužjaka ondatri i dabrova.

Eto, prešla sam od sakralnoga na profano. Međutim, ima i intimnijih tema povezanih s imenom jelena, nego što je to afrodisijski mošus. Na primjer, pornografski filmovi ponegdje se nazivaju “Stag films” (engl. *stag* – jelen). Ne bih željela da to zazvuči kao svetogrđe, posebno ne u tekstu u kojem su upravo bili spominjani David i Isus Krist. Podsjetimo se stoga starih Kelta koji su na Zapadu danas postali kulturni “objekt” (iako jedan moj prijatelj, koji žudi za takvim interesom i prema našem narodu, ustrajno tvrdi da su upravo Litavci bili posljednji pravi europski pogani). Dakle, Kelti su neobično poštovali jelena, to potvrđuju crteži koji datiraju još iz brončana doba. I ponovno, vrhovni Bog njihova panteona bio je prikazivan kao goli muškarac s falosom u erekciji i jelenjim rogovima. Zvao se “Cernun” (Rogati), simbolizirao je plodnost i ratništvo, ono što je muževno, vrlo, vrlo muževno. Zato, vraćajući se ponovno trivijalnim stvarima, ne postoji razlog čuđenju da u Engleskoj “Stag party” označava noćnu zabavu za neoženjene muškarce. Pretpostavljam da se na takvom samačkom skupu pije viski “Glenfiddich”; stvar je u tomu što se jelen širokih rogova šepiri i na etiketi boce tog pića i na reklami koja zastrašuje šamanskom opsjednutošću, obuzimanjem, dok se u čovjeka utjelovljuje duša zvijeri. Plakat ističe: “The Independent Spirit”. Nažalost, ne bih mogla reći kada su i zašto jelenji rogovi postali sinonim za prevarena nesretnika. Čini se da u riječi “rogonja”, kojom se Litavci tako vole narugati kolegi, susjedu ili neprijatelju, nema ničeg uvredljivog; tã u jelenjem je stadu najljepši i najjači onaj čiji su rogovi najveći. Ujesen, u doba parenja i svadbenih bitaka, njemu pripadnu najljepše košute. A kada dođe zima, jelena širokih rogova opet dopadne iznimna zadaća. Upravo je njemu povjereno da vuče saonice s veselo zveckajućim zvončićima, na kojima ponosno sjedi Santa Klaus (mutiran, a možda i kloniran iz jednog sveca koji nije uspio izvršiti velike duhovne pothvate), koji se litavski, tko zna zašto, zove Djed Božićnjak. Čak ni ne sumnjam da je isti taj Božićni jelen nekada prenosio transom zahvaćene šamane iz obična svijeta u Viši. Posluživši se jelenom kao prijevoznim sredstvom, konačno se selimo u Litvu.

U litavskoj svijesti, kao i u osobnoj i kolektivnoj podsvijesti, Božić je s jelenima od davnine čvrsto povezan. Meni samoj već se u ranome djetinjstvu urezala u pamćenje narodna pjesma o rogatome biću, čiji sam lik voljela crtati, iako sam ga zamišljala ne u prirodnoj već u kozmičkoj veličini, čijih je devet rogova ne samo podupiralo nebo nego ga i probijalo, slijedeći “Onostranost” neshvatljivu čovjeku:

Dolijeće jelen devetorog

Oj, Božić je, Božić...

(...)

Na devetom rogu kovači kuju

Oj, Božić je, Božić...

Budući da je jelen povezan s litavskim kalendarskim blagdanima, odlučila sam prolistati i tibetanski kalendar. Tibetanci žive prema Mjesečevu kalendaru čija godina ima 360 dana, dijeli se na četiri godišnja doba po 72 dana i četiri prijelazna godišnja doba po

18 dana. Svakim razdobljem vlada jedan od pet prirodnih elemenata koji tvore Svemir. To nisu materijalne, opipljive supstancije, nego energije koje vladaju mikrokozmosom i makrokozmosom. Da ne bi došlo do zabune između onog što je vidljivo i onog što je nevidljivo, uobičajeno je nazive ovih elemenata pisati u navodnim znacima. Dakle, prijelaznim godišnjim dobima dominiraju “zemlja”, u proljeće – “drvo”, ljeti – “vatra”, ujesen – “metal”, zimi – “voda”. Osim toga, voda se širi i u božićnim jelenskim napjevima:

Oj i dotrčali

Do rječice brze, Božiću.

Vodu piju,

U vodu gledaju, Božiću.

U tibetanskom kalendaru treći mjesec zimskog razdoblja (otprilike prosinac-siječanj, dakle vrijeme oko Božića) karakterizira jedna jedina napomena: “Tada se čuje glas crnog jelena”. I eto, za usporedbu, jedne zimske litavske pjesme:

Oj i dotrče

Dva crna jelena, Božiću.

“Crni jelen” (lit. *juodas elnias*) zvuči gotovo kao “vrag” (lit. *velnias*) i tko će mi objasniti zašto te riječi u litavskom jeziku razlikuje samo jedno jedino slovo *v* (elnias – velnias)? Istina, ni anđeli, ni sveci, ni životinje iz viših sfera nemaju rogove. Možda samo jednorog, ali njegov je rog izniman. Već sam spomenula da je u kršćanstvu jelen sakralan, simbol nebeskih sfera, međutim ponekad je s njegovim rogovima bio prikazivan i đavo. Na intrigantnoj srednjovjekovnoj graviri “Na prijestolju pakla” sotona koji sjedi ne diči se s dva nego s tri (dok poneki tibetanski bogovi ili demoni gledaju s tri oka) razgranata jelenja roga. I nečastivi ima jelenje uši i kopita, a na oba koljena, na grudima i među nogama blene po jedna zla glava.

Možda će sve to što sam ovdje napisala izgledati samo kao mješavina slučajnih postavki povezanih s riječju “jelen”. Međutim, pokušavajući ispuniti zadaću koju mi je dala Nadija, osjećala sam se kao da sam dospjela u začarani informacijsko-duhovni prostor, koji je C. G. Jung nazvao “sinkroničnošću” ili “značenjskim poljem”. Na razinu, na kojoj postoje sve ideje, znanja i misli prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Tamo (a možda Ovdje?) se možemo naći zahvaljujući intuiciji i drugom podsvjesno-nadsvjesnom strujanju, a zadržavamo se svega nekoliko beskonačnih trenutaka. Dakle, upala sam u Jelensko značenjsko polje, u kojem se sve uspjelo smjestiti, osvrneš li se oko sebe: od Krista i iskupljenja, Buddhe i Prosvijećenosti, duhovnosti i duše do erotike i pornografije. Dva dana jeleni su vrebali na mene svugdje i u svim oblicima. U Ulici sv. Ignacija, koja je sva mirisala na božićne kolače, čak sam susrela dječaka s crvenom kopicom iz koje su stršale pletene jelenje uši i plišani, razgranati rogov. Nisam se više iznenadila ni kada mi se treće noći jelen probio u snove. Vidjela sam nešto nalik na Kraj Svijeta, zameteno snijegom i obasjano mjesečinom (iako je bilo svjetlo, kao najjasnijeg dana usred ljeta), a jelen je nepomično stajao na srebrnastoj granici između zemlje i neba, jedan njegov bok bio je crn, drugi bijel, kao na znaku JIN-JANG, koji znači polaritet svijeta i jedinstvo suprotnosti.

Ništa nije jednoznačno. Samo duhovno, ili samo tjelesno. Samo crno, ili samo bijelo. Samo pogrešno, ili samo ispravno. Sve je jedno, s drugim povezano i nedjeljivo isprepleteno. Čovjek je u svijetu, a svijet se nalazi u njemu. Zato je život nemoguć bez zajedničke odgovornosti. To je najvažnije što sam ovim svojim pripovijedanjem o jelenu željela reći.

*S litavskoga prevela:
Mirjana Bračko*